

Vydání práce P. Saka *Sociální vývoj mládeže* představuje důležitý krok na cestě rozvoje československé sociologie mládeže. Aplikace knihy je široká: od využití jejích poznatků při dalším rozvíjení sociologické teorie mládeže, empirických výzkumů mládeže, přes využití při přípravě výchovných pracovníků i ve vlastní výchovně vzdělávací práci ve školách a učilištích až po využití ve společensko-politické praxi, v práci svazáckých, ale i všech odborových a stranických orgánů a funkcionářů, jimž záleží na zefektivnění přípravy mladé generace a jejím aktivním zapojení do procesů intenzifikace společenské reprodukce.

Aleš Kabátek, František Charvát

J. Hrabě: *Kritika soudobé buržoazní sociologie armády*

Praha, Naše vojsko 1985, 280 s.

Je příjemné pro každého recenzenta, když může konstatovat, že posuzovaná kniha má všechny znaky zralého díla. Podle mého soudu je tomu tak i u nové práce Josefa Hrabě *Kritika soudobé buržoazní sociologie armády*, kterou v roce 1985 vydalo nakladatelství Naše vojsko.

Autor v ní soustředil a komplexně zúročil výsledky dlouholetého studia autentických pramenů, studií a knih, aby mohl podat zasvěcenou charakteristiku a kritické hodnocení současného stavu a hlavních tendencí rozvoje buržoazní sociologie armády. Navázal přitom na svoje předcházející dvě knihy, (1) dílčí studie, stati a články.

Každého, kdo se zajímá o sociologii a zejména o její oborovou disciplínu — sociologii armády, upoutá především promyšlené pojetí celkového plánu knihy. Analýza dosavadního vývoje teoretických zdrojů, teoreticko-metodologického profilu, předmětu a sociální funkce buržoazní armády (I. kapitola) se stala východiskem pro kritické posouzení přístupů k hlavním tématům buržoazní sociologie armády. Mezi ně zařadil autor problematiku armády jako sociální organizace a instituce (II. kapitola), sociologii vojáka (III. kapitola), sociologii vojenského povolání (IV. kapitola) a sociologickou problematiku vztahu mezi armádou a společností (V. kapitola).

Podrobnější pohled na hlavní témata, která J. Hrabě zařadil do své knihy, ukazuje, že mnohá z nich se pohybují na rozhraní sociologie armády a dalších oborových sociologických disciplín, jako je například sociologie organizace a instituce, sociologie osobnosti, sociologie politiky apod. Aplikace jejích poznatků do podmínek armádního organismu a vojenství vedle kladů přinesla i řadu nedostatků, na což autor v jednotlivých kapitolách své knihy správně upozorňuje.

Při hodnocení buržoazní sociologie armády zvýrazňuje J. Hrabě teoretickou problematiku a snaží se, aby jeho práce plnila v tomto smyslu i jistou informační funkci. Proto se v kritické analýze soustřeďuje především na teoretická díla buržoazních vojenských sociologů a z empirických prací pak na ty, v nichž se jejich autoři pokoušejí o určitá zobecnění (s. 10). Důsledně vychází z hlavního metodologického principu marxisticko-leninské kritiky buržoazních společenských věd, tj. z principu stranickosti.

Zajímavé je i samo vymezení autorova kritického záběru již v úvodu práce, a to formou specifických otázek (s. 14—15), které jsou pak v dalším textu řešeny.

V kapitole první jsou rozebrána hlavní východiska kritické analýzy buržoazní sociologie armády. Autor vychází ze zásady meritorního významu, že kritika společenskovědních teorií a tvůrčí rozvoj marxismu představují dialektickou jednotu protikladů. Proto také hlavním předpokladem účinné kritiky buržoazních sociologických koncepcí je tvůrčí rozvoj marxisticko-leninského učení o válce a armádě a marxisticko-leninské sociologie armády (s. 16). V tomto smyslu jsou také v jednotlivých kapitolách konfrontovány marxisticko-leninské a buržoazní vojenskociologické přístupy.

V souvislosti s uvedenou zásadou lze uvítat, že v posledním období se rýsují určité vědecko-odborné i institucionální předpoklady pro hlubší studium, rozpracování a výuku hlavních problémů marxisticko-leninské sociologie armády. Pozornost se přitom soustřeďuje na „...teoretické a metodologické aspekty marxisticko-leninské sociologie armády, její poslání a funkce; zkoumání armády jako organické součásti politické organizace socialistické společnosti; analýzu armády jako politické instituce,

(1) Hrabě, J.: *Armády soudobého imperialismu (Sociální charakteristika)*. Praha, Naše vojsko 1977. Hrabě, J.: *Antikomunismus a soudobá buržoazní sociologie armády*. Praha, Naše vojsko 1983.

kteřá má formu vojenské organizace; zkoumání základních tendencí vývoje sociální struktury socialistické armády; základní charakteristiky osobnosti socialistického vojáka a faktory, které ovlivňují její vývoj; výklad teoretických a metodologických otázek vojenskociologických výzkumů a výzkumů veřejného mínění; kritika světónázorových a metodologických východisek nemarxistické sociologie armády". (2) Nová práce J. Hraběte je významným vkladem do tohoto snažení.

Autor vychází ze základní charakteristiky teoretických zdrojů a teoreticko-metodologického profilu buržoazní sociologie armády a oprávněně zdůrazňuje, že se rozvíjí na pozadí obecné sociologie a přebírá z ní teoretické a metodologické podněty. Jak je však známo, v buržoazní sociologii převládá eklekticismus, a proto se v ní promítají nejrůznější metodologické koncepce, směry a školy. Vzhledem k tomu také práce zabývající se sociologií armády vznikají na průsečíku více škol, směrů a vlivů (s. 35), což nezůstává bez dopadu na jejich vědeckou úroveň a hodnotu. V souvislosti s tím je nutné poznamenat, že uvedená okolnost klade mimořádné nároky na každého, kdo chce kriticky zhodnotit určitou oborovou disciplínu. Autor toto úskalí ve své práci nejen překonal, ale současně prokázal rozsáhlé znalosti buržoazních sociologických teorií a podal jejich kvalifikované a kritické, marxisticko-leninské zhodnocení.

Při rozboru teoretických základů buržoazní sociologie armády je v knize zhodnocen vliv neopozitivizmu, behaviorismu, sociologického psychologismu, jakož i vlivy freudismu a psychoanalýzy, mikrosociologie, manažerismu a teorie „lidských vztahů“. Oprávněně se poukazuje na výrazný vliv strukturního funkcionalismu, který svou podstatou a zaměřením na stabilitu, rovnováhu a integritu sociálních systémů patří mezi nejkonzervativnější subjektivistické metody, jaké se kdy v buržoazní sociologii objevily (s. 44).

Buržoazní sociologie armády se jako dílčí oborová disciplína vyčlenila z obecné sociologie mezi posledními. Příčiny, které vedly k jejímu vzniku, autor přehledně rozebírá a konkrétně dokumentuje (s. 44–53).

Rozhodující obrat ve vojenskociologickém bádání přinesla druhá světová válka, přičemž nebývalý rozmach byl zaznamenán v letech tzv. studené války. Ve většině kapitalistických států byly při ministerstvech obrany (někde i při velitelstvích druhů vojsk) zřízeny instituce profesionálně se zabývající vojenskociologickými výzkumy. Na těchto výzkumech se podílejí i různé polovojenské agentury a společenskovední asociace. K institucionalizaci sociologie armády došlo i v mezinárodním měřítku, zejména ustavením vojenské sekce nazvané *Ozbrojené síly a společnost* při Mezinárodní sociologické asociaci, která vydává časopis stejného názvu. Značný je rozmach vojenskociologických výzkumů a množství vydávaných publikací. Jejich počet dnes přesahuje 1300 titulů, zabývajících se všemi hlavními oblastmi sociologie armády.

J. Hrabě hodnotí pokusy řady autorů (K. Langa, R. Zieglera, W. Fuchse, R. Hasenböhlera, R. Viala, K. Kögelreitera) o vymezení předmětu buržoazní sociologie armády. Dospívá k závěru, že ve skutečnosti jsou tyto pokusy pouze výrazem snahy z nejrůznějších hledisek inventarizovat referenční rámce této disciplíny a postihnout objekt vědeckého bádání, ať již v mikrostrukturní rovině, v rovině „středního dosahu“, nebo v makrostrukturních rozměrech (s. 54). Tuto mez není schopno buržoazní vojenskociologické myšlení překlenout, protože — jak autor knihy správně ukazuje — se nachází v gnozeologické krizi.

Autor v souvislosti s tím poukazuje na ujasněné vymezení předmětu marxisticko-leninské sociologie armády a uvádí, že tato vědní disciplína se zabývá armádou jako společenskou institucí, její úlohou ve společnosti, jejím vlivem na jiné oblasti společenského života i vlivem společenských podmínek na rozvoj a činnost armády, jakož i vnitřními společenskými vztahy vznikajícími v armádě jako ve zvláštním prostředí společenského života lidí. Sociologie armády je chápána jako součást systému teoretických poznatků marxisticko-leninského učení o míru, válce a armádě. Teoretickým a metodologickým základem marxistické sociologie vojenství je historický materialismus (s. 57).

V souvislosti s problematikou předmětu hodnotí autor funkce buržoazní sociologie armády a uvádí, že mezi ideologickou a sociotechnickou funkcí na jedné straně a poznávací funkcí na straně druhé existuje rozpor, který nelze v buržoazních společenských vědách překonat, neboť je vyvolán třídním antagonismem kapitalistické společensko-ekonomické formace. Bylo by však nereálné vyvozovat z toho závěr, že poznatky buržoazní sociologie armády stojí beze zbytku za hranicemi racionality, že je to věda zcela vzdálená společenské realitě. Buržoazní sociologie odráží určité rysy skutečnosti, přitom je absolutizuje a metafyzicky zveličuje, což vede k deformova-

(2) Erneker, J.: *Úloha marxisticko-leninské sociologie armády ve výchově politikých pracovníků ČSLA*. Lidová armáda 1985, č. 21.

nému obrazu sociálního celku (s. 58–59). Vývoj buržoazní sociologie armády byl a je předurčován její závislostí na sociální objednávce, v podstatě formulované třídními, militaristickými zájmy vládnoucí buržoazie a potřebami řešit konfliktní a bojové situace při realizaci vojenské politiky imperialismu (s. 62). Tato závislost výrazně vystupuje i v její ideologické funkci, což se buržoazní sociologie armády snaží zastrít.

Ve druhé kapitole rozebírá autor sociologické poznatky o vojenské organizaci. Armáda jako zvláštní typ sociální organizace vždy přitahovala pozornost odborníků, což platí i pro buržoazní vojenskociologickou frontu, která přisuzuje organizačním a institucionálním stránkám života armádního organismu klíčový význam. S tím také souvisí výrazná tendence k přeceňování technologických a funkčních předpokladů vzniku moderní buržoazní vojenské organizace na úkor sociálního aspektu armády jako specifického typu sociální organizace. Třídně politický aspekt zůstává naopak mimo pozornost buržoazních sociologů a neobjevuje se ani v nejpropracovanějších vojenskociologických studiích (s. 72).

Autor nastiňuje sociologický přístup k soudobé vojenské organizaci a schematicky znázorňuje její politickou, sociálně ekonomickou, technologickou a funkční podmíněnost (s. 75). Jeho přístup je funkční a pro potřeby výzkumu a sociální analýzy přínosný. Vychází ze společensko-historické podmíněnosti vzniku a rozvoje vojenské organizace, z jejího charakteru jako subsystému sociálního systému třídní společnosti a postihuje její sociální strukturu, vztahy, hodnoty, normy a prostředky sociální kontroly. Umožňuje překlenout jednostranné „organizační“ a „institucionální“ přístupy preferující formální strukturu armádní organizace na úkor jejího třídně politického obsahu a podmíněnosti, jakož i sociálně politického charakteru.

V buržoazní vojenskociologické teorii dominují přístupy vydávající armádu za nadtřídní, věčné nástroje regulace sociálních vztahů a vztahů mezi státy. Patří mezi ně především institucionální teorie a neomilitaristické teorie. Vlivné jsou i technicko-sociologické teorie absolutizující vojenskotechnické přeměny a považující je za hlavní příčinu údajných změn sociálně politického profilu buržoazních armád. To se týká zejména teorie konvergence vojenských a civilních struktur a technokratických teorií.

Poměrně značnou pozornost věnuje buržoazní sociologie vymezení armády jako byrokratické instituce. Autor uvádí příklad takového přístupu podle studie amerického sociologa A. D. Bidermana a současně upozorňuje na odmítavá stanoviska samotných buržoazních sociologů k tomuto pojetí. Oprávněně poukazuje na to, že teorie byrokracie weberovského typu, které absolutizují mechanismy řízení a nedoceňují jeho sociálně politický obsah, jenž je určen politicky, mohou sice přispět k jistému poznání administrativních procedur armádní instituce, ale ve vztahu k funkcím a poslání buržoazních armád jsou mystifikací zastírající skutečné, historicky vzniklé hybné síly uvádějící do pohybu buržoazní vojenskou mašinerii (s. 86).

Na přelomu padesátých a šedesátých let se objevily teorie konvergence armádních a civilních struktur, vycházející z toho, že armáda ztrácí své vojenské charakteristiky a že konverguje (alespoň pokud jde o organizační strukturu) s civilní společností. Hlavním představitelem této nové orientace se stal americký sociolog M. Janowitz. V práci J. Hraběte je podána zasvěcená charakteristika a kritika teorie konvergence (s. 88–94) s tím, že její základy jsou velmi vratké, převzaté z obecné buržoazní sociologie (viz teorie „industriální společnosti“ a silný vliv technokratismu a manažerismu).

Autor upozorňuje na to, že v šedesátých a sedmdesátých letech byl v buržoazní sociologii armády položen mimořádný důraz na sociální důsledky technologických přeměn v armádní organizaci. Z toho pak bylo vyvozováno, že vojenská hierarchie a autorita podléhají značnému tlaku, vyplývajícímu ze sociálních a vědeckotechnických přeměn, že změny ve struktuře vojenských činností vedou i ke změnám v systému organizační kontroly (s. 96). Proto také bylo vynaloženo značné úsilí k vypracování přijatelné soustavy pravidel a zásad efektivního řízení vojsk, což autor dokumentuje na příkladech z armády USA a bundeswehru (s. 101–103). Ve svém celku jsou však tyto vojenskociologické teorie jakýmsi mystifikujícím deformovaným odrazem objektivní reality. V buržoazní armádě nadále přetrvává tuhá, kastovníká diferenciací nadřízených a podřízených a stále zde mají živnou půdu takové antihumánní procedury, jako je drill, otopování iniciativy podřízených, snižování jejich lidské důstojnosti a šikanování. Uvedené teorie mají tuto skutečnost zastrít a vzbuzovat iluze, což znamená, že se stávají nástroji manipulace s podřízenými. V této souvislosti autor cituje výroky amerického generála E. C. Meyera, který na teoretické konferenci v roce 1982 definoval vedení jako „... schopnost ovlivňovat lidi, aby dělali věci, které nechtějí dělat, nebo věci, o nichž nepřemýšleli, že by je měli dělat“ (s. 104).

J. Hrabě dále zdůrazňuje, že buržoazní vojenští teoretikové zapominají na to, že armádní organizace jako celek není prostým součtem mikroelementů a že organizační

struktura armád není určována sociálně psychologickými vztahy mezi veliteli a podřízenými, ale že naopak každý systém řízení podléhá sociálně politickým vztahům a je pouze jedním z mechanismů jejich realizace (s. 110).

Třetí kapitola pojednává o buržoazní sociologii vojáka, jejímž charakteristickým rysem je orientace na mikrostrukturní problematiku a kooperace s jinými společenskými vědami, zejména s psychologií a sociální psychologií.

J. Hrabě charakterizuje sociální prostředí buržoazních armád a hodnotí výsledky výzkumů v těchto armádách. Velmi cenné, přínosné a poučné je jeho kritické zhodnocení rozsáhlých armádních sociologických výzkumů za druhé světové války, jejichž výsledky byly prezentovány ve čtyřsvazkové publikaci, známé pod názvem *Americký voják* (S. A. Stouffer a kol.). Poukazuje na to, že v uvedených výzkumech byly značně přeceňovány metodické a technické postupy, což odpovídá přístupům sociologického neopozitivismu. Oprávněně k tomu dodává, že pokud je věda příliš zahleděna sama do sebe a nadbytek energie věnuje zdokonalování svého metodologického aparátu, zbývá jí o to méně energie na poznávání skutečné objektivní reality, jejich vnitřních rozporů a vývojových zákonitostí (s. 121).

K hlavním úskalím, na něž narazili autoři uvedených výzkumů v armádě USA, patří jak sociální funkce výzkumů, projevující se v byrokratické podřízenosti a služebnosti vědy vůči armádním autoritám, tak i jejich neopozitivistická a behavioristická metodologická koncepte. Podávají proto deformované, subjektivně idealistické pojetí vztahu člověka a prostředí, předpokládající, že hlavní úlohou každého organismu je pasivní adaptace na existující podmínky. V jejich přístupu se navíc sociální realita ztrácí v labyrintu matematických a statistických veličin (s. 124).

Autor rovněž hodnotí mikrosociologické výzkumy v buržoazních armádách a ukazuje, že jejich přitažlivost mimo jiné vyvolával nedostatek pozitivních bojových motivací, jakož i snaha hledat náhradní mechanismy upevňování bojového ducha vojsk. V poválečné americké vojenskociologické literatuře se začalo stále více zdůrazňovat, že hlavní silou v boji je přítomnost kamarádů a že lidé bojují více za někoho než proti někomu. Zde je potřebné hledat prameny módní vlny mikrosociologických výzkumů v buržoazních armádách, jejímž charakteristickým rysem bylo neopodstatněné přeceňování významu malých skupin (s. 125).

Autor v souvislosti s kritikou mikrosociologických přístupů správně připomíná Marxovy myšlenky, že prvotním elementem lidské společnosti není lidský jedinec, ale určitý typ společenských vztahů, a že tedy klíč ke studiu společnosti je třeba hledat nikoli ve zkoumání jakýchsi abstraktních sociálních skupin, ale ve studiu třídní struktury společnosti. Snaha pokládat souhrn malých skupin za synonymum společnosti vede ve skutečnosti k popírání třídních hledisek (s. 137).

Na příkladu řady výzkumů a prací buržoazních vojenských sociologů rozebírá autor problematiku přístupů k otázkám kázně (M. D. Feld, S. L. A. Marschall, R. R. Bigler), adaptace na vojenský život (A. B. Hollingshead, R. C. Stone, M. Janowitz) a vojenského socializačního procesu (D. Schössler). Kriticky je hodnotí a poukazuje na jejich širší souvislosti a konkrétně historické poslání. Upozorňuje přitom na reálné nebezpečí psychologismu v buržoazní sociologii a poukazuje na rozdílnost předmětů takových vědních oborů, jako je sociologie, sociální psychologie a psychologie. Dotýká se tak problematiky, která neztrácí svoji aktuálnost ani v současnosti, protože kooperace a prolínání zájmů sociologie a sociální psychologie vyvolává nemálo teoretických a metodologických problémů (s. 148).

Velmi zajímavé je zaměření *čtvrté kapitoly*, pojednávající o buržoazní sociologii vojenského povolání. Autor v ní dokumentuje zájem buržoazních sociologů o tuto problematiku v souvislosti s profesionalizací buržoazních armád. Řada z nich vidí v profesionalizaci účinný prostředek řešení krizových jevů v buržoazních armádách, budovaných na principu povinné vojenské služby.

V očích buržoazních vojenských autorit i vojenských sociologů představují vojenští profesionálové sociální skupinu, jež svou lojalitou vůči imperialistickému systému a jeho vojenské politice v konečné instanci garantuje trvání kapitalistických poměrů a realizaci vojenskopolitických zájmů monopolistické velkoburžoazie (s. 176).

Autor hodnotí přístupy jednotlivých sociologů (např. J. van Doorna, G. Teitlera, M. D. Felda, B. Abrahamssona) k analýze historických zdrojů vojenského profesionalismu, jakož i pokusy o definici vojenského povolání. Dodává, že jen málo buržoazních sociologů si uvědomuje, že klíč k sociální struktuře armády nelze hledat jen v armádě samé, že se nelze omezovat na analýzu organizačních a institucionálních stránek, ale že je třeba brát v úvahu třídní strukturu a politický systém společnosti, charakter a poslání armády, tradice národa i ozbrojených sil, vnitropolitické a mezinárodní podmínky (s. 183).

Poukazuje na to, že v buržoazní sociologii převládá tradiční koncepte profesiona-

lismu, navazující na učení M. Webera, podle níž je důstojnický sbor chápán jako zvláštní typ funkční skupiny s vysoce specializovanými charakteristikami a jeho profesionální jednota se pokládá za pevnější svazek než vědomí třídní sounáležitosti. Tento stavovský, korporativistický přístup k analýze vojenského povolání má popřít jeho třídní podstatu a kompenzovat nedostatky ideologických motivací vojáků. Zde spočívá základ reakčních teorií apolitického, ryziho vojenského profesionalismu, snažících se zakrýt objektivní skutečnost, že důstojníci buržoazní armády jsou součástí mocenské struktury státu a nástrojem třídní moci buržoazie (s. 184).

Autor vychází z toho, že vojenský profesionalismus jako společenský jev je historicky, sociálně, politicky a technologicky determinován a že k jeho hlavním znakům patří třídní podmíněnost. Proto věnuje značnou pozornost třídnímu profilu a ideologii vojáků z povolání (s. 186—194). Hodnotí rovněž přístup buržoazních vojenských sociologů k rozporům a perspektivám vojenského povolání, jakož i jejich závěry o zániku masových armád.

Dotýká se tak aktuální problematiky soudobého imperialismu, zaujímá k ní zásadní kritické stanovisko a dokumentuje je na řadě příkladů z buržoazní vojenskociologické literatury. V závěru čtvrté kapitoly oprávněně konstatuje, že dějiny potvrzují pravidlo, že stát, jenž se zaměřuje na agresi a expanzi, vystačí s doktrínou výstavby profesionální armády na žoldnéřském principu koupě a prodeje bojové síly. Avšak stát, který svou vojenskou politiku orientuje výlučně na obranu, nemůže obcházet takový princip vojenské výstavby a přípravy ozbrojených sil, jakým je všelidový, všennárodní charakter obrany vlasti (s. 206).

V poslední, *páté kapitole*, rozebírá J. Hrabě poznatky buržoazní sociologie o vztazích mezi armádou a společností, což je oblast, kterou se zabývá specifická a postupně se konstituující vojenskociologická disciplína — sociologie vojenské politiky. Předmětem jejího zkoumání je vzájemná souvislost ozbrojených sil a společnosti, vztahy mezi civilní a vojenskou politikou, problematika militarismu a vztahy mezi vojáky a civilisty.

Autor podává výklad základních východisek buržoazní sociologie vojenské politiky a upozorňuje, že nedisponuje uspokojivou soustavou názorů, jež by umožňovaly z gnozeologického hlediska přijatelné zobecnění jednotlivých dílčích poznatků (s. 208). Analyzuje pojetí této problematiky u S. P. Huntingtona, S. Adrejewského, M. D. Fel-da, M. Janowitze a upozorňuje na metodologická úskalí dosavadních pokusů o typologii armádních systémů. Typologická metoda, k níž se hlásí i marxisticko-leninská sociologie, se v pojetí buržoazních sociologů vyznačuje řadou nedostatků. Hlavní slabinou je subjektivistický přístup k volbě indikátorů a povrchní empirismus (s. 215).

Interpretaci sociálních funkcí ozbrojených sil dokumentuje autor na přístupech řady buržoazních sociologů a dospívá k závěru, že jejich cílem je zastít třídní, kontrarevoluční a protilidový charakter buržoazní vojenské politiky. To platí o teoriích „národního zájmu“, „neutrality“ ozbrojených sil, „deterentu“ a „stabilizujících“ či „destabilizujících“ funkcí, stejně jako o různých neomilitaristických koncepcích (s. 224).

Vyjadřuje se rovněž k interpretaci civilní kontroly nad ozbrojenými silami v po-dání S. P. Huntingtona, M. Janowitze, J. van Doorna a dalších a poukazuje na jejich formálně právní a institucionální přístup, což příliš omezuje rámec sociologické ana-lýzy. Dospívá k závěru, že klíč ke zkoumání nespočívá v institucionálně a formálně právní rovině mocenského uspořádání vztahů mezi představiteli civilní a vojenské moci, ale v podstatě kapitalistického politického systému, v třídních zájmech buržoazie a jejich politických i vojenských reprezentantů (s. 228). Celou kapitolu uzavírá autor kritikou buržoazní teorie militarismu.

Pozornému čtenáři jistě neunikne, že autor skutečně odpovídá na otázky, které nastiňuje v úvodu své knihy. A nejen to. Z teoretického a metodologického hlediska přesahuje jeho práce úzký rámec jedné oborové sociologické disciplíny a zařazuje se mezi významné vklady k šířeji založené a pojaté kritice buržoazní sociologie. Podle mého soudu je poučná i pro obdobné práce v dalších vědních oborech, například při kritické marxisticko-leninské analýze buržoazní sociální psychologie, buržoazní psy-chologie a dalších společenskovědních disciplín.

Knihy J. Hraběte názorně dokumentuje, v čem spočívají předpoklady kvalifikované marxisticko-leninské kritiky buržoazních teorií. Je to především ujasněný metodolo-gický přístup, vycházející z principu stranickosti. Je to dále teoreticky propracovaná a fakty podložená kritika jednotlivých směrů, škol a názorů. A posléze je to hluboká znalost autentických pramenů, teorií a názorů. To vše ve spojení s dlouholetou hou-ževnatou studijní a analytickou prací a s erudicí autora dává možnost vzniku zralého díla.

Autorova práce je významným přínosem k rozvoji vojenskociologického myšlení.

Prináší podněty k řešení celé řady otázek i v rámci marxisticko-leninské sociologie armády, týkající se například výzkumu a analýzy sociálních aspektů armádní organizace a instituce, procesu socializace a sociální adaptace příslušníků armády, současných rysů a perspektiv vývoje vojenského povolání, sociálního prognózování přípravy vojenských kádru atd.

Kniha je určena nejen úzkému okruhu odborníků, ale poučení v ní najdou i posluchači vojenských škol, vojáci z povolání, jakož i širší veřejnost zajímavá se o otázky armády.

Antonín Stojan

A. Burian: K sociologickým problémům řídicí práce v zemědělství (I. a II. díl)

České Budějovice, Výstavnictví zemědělství a výživy 1984, 243 s.

V prvním pololetí roku 1984 se objevila v každém zemědělském podniku ČSR tato účelová publikace MZVŽ, jejímž cílem je „příspěk k utváření souladu mezi prostředky a mechanismy řídicích činností a sociálními vlastnostmi lidského faktoru, k dosažení požadovaného chování zemědělských pracovníků účinnými a efektivními prostředky“.

V úvodu práce, odpovídající na požadavky vznesené XVI. sjezdem KSČ vůči našemu zemědělství a zejména vůči úrovni řídicích procesů v něm, autor letmo analyzuje výrobně ekonomické a sociální změny, jež československé zemědělství zaznamenalo od roku 1950, aby přiblížil specifika našeho zemědělce, který v procesech socializace tohoto sektoru sehrál dominantní roli a který dnes, v podobě rozhodující výrobní síly, určuje míru úspěchů tohoto resortu (stabilizujícího národního hospodářství a vyrábějícího strategické suroviny) i rychlost tempa jeho dalšího rozvoje.

Zkoumá vazby mezi kvalifikací lidského faktoru a produktivitou práce, efektivností a rentabilitou výroby a v další rovině mezi kvalifikovaností práce a mírou její kontrolovatelnosti — a dospívá k závěru, že další tempa rozvoje sektoru závisejí na schopnosti vedoucích pracovníků vychovávat angažované podřízené, zejména pak na těch kvalifikačních úrovních, kde jednoduchá kontrola práce selhává.

Angažovanost definuje jako *ochotu* vykonat více, než k čemu člověk může být donucen, a zabývá se jí jako „sociologickou kategorií“, kterou lze cílevědomě rozvíjet, ale také tlumit nebo dokonce likvidovat.

Zdroje angažovanosti vidí v rovině primární (utváření základních vztahů vůči lidem, věcem a práci) a v rovině sekundární (odvozující se od vztahů vůči vedoucímu, kolektivu, podniku a společnosti). Zde vstupuje zajímavými podněty i do sociologie výchovy.

Těžiště práce spočívá ve vyústění problému do sociologicky tvůrčím způsobem formulované teorie *pracovní motivace*, odvozené ze „stadií sociálního vývoje“. Autor se pokouší odpovědět na otázku „proč člověk pracuje — a co od práce očekává“, a to nejen v teoreticky modelovaném významu jednotlivých motivačních a stimulačních zdrojů, ale i pomocí důkazů z empirických výzkumů, provedených na reprezentativních souborech zemědělské populace v desetileté časové řadě.

Stadium I. (definované jako orientace na *existenční minimum*) je pro naši zemědělskou populaci nepřiznačné a malé procento, jež je tvoří, reprezentované vesměs členy JZD — důchodci, představuje spíše ztrátu náročnějších aspirací než východiskový stav. *Stadium II.* (definované potřebou materiální homogenizace s atraktivními vzory — a tedy i potřebou *mít*, vydělávat *co nejvíce za každou cenu*) projevuje ústupové tendence ve prospěch *III. stadia*, charakterizovaného požadavkem *zajímavého způsobu života*, „přiměřené“ peněžní odměny za práci, ale i volného času, rezervy sil a stále více i — *seberealizačních podmínek a obsahu*.

Četnost populace, jež může do každého stadia vstoupit, je v podstatě dána sociálně ekonomickou formací, v níž výrobní vztahy a výrobní síly vymezují prostor pro ekonomické a sociální děje i rozvrstvení společnosti: I. stadium je symptomatické pro předkapitalistické formace, kapitalismus dává „masový start“ stadiu II., s ním stojí a padá. III. stadium je „vymožeností“ společností zbavujících se nadvlády kapitálu — a konečně stadium IV. posouvá práci z postavení *prostředku* k obživě do roviny *seberealizační hodnoty*, tj. *cíle*, přirozené potřeby sanující nejen rozvoj společnosti, ale i člověka — nositele konkrétních pracovních činností.

Řada dedukcí vstupujících do roviny pracovních motivací, stimulací a do řídicích procesů dává téma k novému typu myšlení (v mnohém velmi blízkému sovětské orientaci posledního období) a k praktické aplikaci.

Od této analýzy lidského faktoru v zemědělství se pak rozvíjejí i další sociologické vstupy do problematiky subjektu, objektu a nástrojů řízení, obsažené v II. díle uve-